

DISKUSE

Archeologie, společnost a univerzitní vzdělání Poznámky k aktuálním trendům

Martin Gojda

1. Úvod

Chceme-li se dobrat zřetelně formulovaných cílů a koncepce vysokoškolského vzdělání v oboru archeologie, je nezbytné se znovu obrátit k podstatě, významu a smyslu této vědní disciplíny. To je základní východisko, bez něhož se neobejdeme zejména při utváření ideových základů každého vysokoškolského studijního oboru. Reflexe těchto ideových východisek se pak projevuje ve formální podobě studia, resp. ve struktuře nabízených předmětů, v poměru mezi teoreticko-metodologickými, praktickými a tematickými kurzy, v preferencích konkrétního oboru na všeobecné znalosti, resp. na specializaci. Podstatné ovšem je, že toto vše spoluúčinkuje při osobnostním (tedy i profesním) formování univerzitních posluchačů: výsledkem je jejich praktické uplatnění, které má ovšem význam nejen pro ně, ale také pro samotný obor a jeho společenské ocenění. Tím mám na mysli jak institucionální, legislativní a finanční zajištění archeologie, tak také recepci základů moderní archeologie širokou veřejností, proniknutí smyslu poznání minulosti do jejího povědomí. Nemám v úmyslu na tomto místě opakovat své názory o významu archeologie a obecně studia lidské minulosti, které jsem před časem v ucelené podobě prezentoval v jedné ze svých prací (*Gojda 2000*, kap. I.1.). Pokusím se sledovat a rozvíjet ty myšlenky, které mají vztah k vysokoškolské archeologii.

2. Archeologie na počátku třetího tisíciletí

2.1. Společenské trendy a jejich odraz v archeologii

Jako každý jiný obor, je i archeologie v kontextu nebývalé akcelerace společenského dění (např. zánik evropských komunistických režimů, jehož důsledkem jsou mimo jiné extenzivní zásahy do krajiny – v první řadě stavební aktivity), myšlenkových proudů (postmoderní vize o povaze pravdivosti, o smyslu a relativitě vědeckého poznání), a zejména překotného rozvoje informačních a komunikačních technologií na přelomu tisíciletí opakovaně nucena tuto dynamiku nejen reflektovat, ale také na ni pozitivním – tedy tvůrčím – způsobem reagovat, a koneckonců se jí pokoušet ovlivňovat. Podíváme-li se na současnou archeologii s určitým odstupem, nemůžeme přehlédnout změny, k nimž tento obor (post)moderní společnost ve dvou posledních desetiletích přivedla. Zásadnější (tzv. paradigmatické) proměny archeologie v jejím předchozím vývoji přicházely spíše zevnitř oboru, jako výsledek intelektuální potřeby teoreticky orientovaných badatelů (např. L. Binford, D. Clarke, I. Hodder) jednak přiblížit archeologii moderním proudům těch odvětví vědy (a jejich metodologie), které mohou být archeologii prospěšné (antropologie: k jejímu ovlivnění archeologie nejnověji *Wolf 2008*; geografie, přírodní vědy, fyzika, chemie aj.), a jednak učinit autonomními teoretické základy a metodologii oboru. Současná archeologie je do velké míry formována rozmanitými podněty takřkajíc zvenčí, ze sfér mimo vědeckou komunitu, s jejichž rozsahem a naléhavostí je permanentně konfrontována. Na ně musí efektivně reagovat a přizpůsobovat jim nejen strategii v oblasti sběru dat (terénní výzkumy), ale též nakládání s těmito daty, jejich zpracování a interpretaci, v neposlední řadě i rozsah jejich zpřístupňování.

Významně vstoupila archeologie do řešení jednoho z celospolečensky nejatraktivnějších soudobých témat, jímž je *krajina*. Na přelomu tisíciletí je jím zaujata neopomenutelná část představitelů rozmanitých oblastí lidské tvůrčí činnosti (věda, filozofie, umění, estetika, ale také publicistika), pro niž je tento fenomén mnohovrstevnatým symbolem složitosti vztahů uvnitř společnosti a jejich odrazu

v přirozeném prostředí (přírodě) transformovaném lidskou přítomností do krajiny (naposledy např. Němec – Pojer a kol. 2007; Sádlo et al. 2005). Její význam pro dnešní Evropu podtrhuje Evropská konvence o krajině, již před časem přijala Rada Evropy. Krajina je v ní pojednána jako společenský a kulturní fenomén chráněný legislativními normami (např. Fairclough 2006). Archeologie ve spojení s přírodními vědami opakovaně prokázala své možnosti při diachronické rekonstrukci krajinných podob (např. Dreslerová – Sádlo 2000; Dreslerová – Pokorný 2004; přímo symbolické je v této souvislosti spojení oddělení prostorové archeologie a přírodovědného oddělení při nedávné restrukturalizaci ARÚ AV ČR Praha do oddělení krajinné archeologie a archeobiologie). Ačkoli se v odborných diskusích občas objevují názory, že termín krajina je pro vědeckou práci nevhodný (protože nejednoznačný – každý obor jej definuje po svém) a že mnohem přesnější by bylo studovat prostor než krajinu, je evidentní, že je to právě ona možnost volnějšího interpretačního vymezení, která z termínu krajina činí integrující pojem, v jehož rámci je možné dojít k mezioborové syntéze. Ostatně obtížně si lze představit, že by k sobě rozmanité vědecké a jiné obecně tvůrčí obory našli cestu prostřednictvím takových neutrálních pojmů, jako je prostor (k vymezení tohoto pojmu a jeho užití v archeologii srov. Kuna a kol. 2004, 446).

Hodnotíme-li intenzitu současné reflexe krajiny společnosti v historickém ohlednutí, vidíme, že od dob klasického evropského romantismu se tento fenomén nikdy nestal tak výrazně vnímaným a diskutovaným tématem, jako je tomu dnes. Stojí za to se ptát, zda kořeny současného návratu k zájmu o krajinu, zájmu, jenž má ovšem mnohem širší základnu než před dvěma sty lety, nevyrostly ze stejné podstaty – z reakce na překotnou transformaci tradičního světa do jeho moderní industriální podoby, doprovázenou pocitu individuálního odosobnění a vykořenění. Pokud jde o konkrétní společenské procesy, jež je dnešní archeologie nucena reflexivně vyhodnocovat a strategicky na ně reagovat, jmenujme v první řadě již zmíněné kontinuální stavební aktivity, které výrazně změnilly soudobé poslání archeologie v oblasti terénních výzkumů. Jejich přesun do oblasti záchrany archeologického dědictví je ostatně jev celoevropský, vstoupil do archeologie v 70. letech 20. stol. a dal vzniknout fenoménu „smluvní archeologie“.

2.2. Teorie, metodologie a profesní etika v kontextu doby

Otázkou je, jak tento zásadní posun orientace terénního výzkumu ovlivnil archeologii jako celek. V hodnocení významu teoretické a empirické složky oboru na přelomu tisíciletí se nezřídka setkáváme s určitým zklamáním z toho, že razantní vstup teoretického diskursu do archeologie od 60. let 20. stol. vyšel poněkud naprázdno. Za důvod tohoto zklamání je označován fakt, že teoretický výzkum je veden na „teoretické úrovni“, tedy odtrženě od praktického výzkumu, že obě složky jsou relativně autonomní, a tudíž mají tendenci fungovat nezávisle jedna na druhé, že nové teorie nepřinesly nová data, že teoreticky orientovaní archeologové komunikují pouze mezi sebou apod. (srov. Barrett 1995, 3–5). Hovoří se o tom, že čím více času a námahy investovala (zejména akademická) profesionální archeologická obec do teoretických témat (v dobré víře přiblížit tento obor společnosti), tím více archeologii vzdálila okolnímu světu. Ojedinelé se setkáme i s názorem (z řad teoreticky zaměřených archeologů), že z hlediska dlouhodobého vývoje oboru má pro archeologii hlavní význam empirický/terénní výzkum (a jeho zpracování), praktikovaný profesionálně zavedenými a všeobecně uznávanými postupy, protože ten přináší data sloužící k rekonstrukci života lidských společností v minulosti nezávisle na teoretickém východisku (Binliff 2000, 6–7). Je však mimo pochybnost, že teoretická složka výrazně ovlivňuje nemalou část archeologů, a její rozvíjení zejména na univerzitní půdě je proto žádoucí.

V oblasti *metodologie* se obor v souvislosti s nutností reagovat na kontinuální navýšení stupně ohrožení archeologického dědictví, vzniklé celospolečenskou poptávkou po zvýšení životní úrovně (především v oblasti bydlení a komunikace), rozvíjí výrazně dynamicky. Pod tlakem okolností se např. archeologie musela začít vážně zabývat strategií terénního záchranného výzkumu a hledat cesty, jak co nejefektivněji naložit s časovými a finančními možnostmi, které nabízejí jednotlivé stavební akce. Výrazně se tak začaly plánovat terénní výzkumy bezprostředně ohrožených lokalit v intencích pravdě-

podobnostního výběru (vzorkování), jehož cílem je získat co nejrepresentativnější poznatky o konkrétní lokalitě v co nejkratším čase a s co nejmenšími náklady. Pozornost začala být věnována výpočtům plochy (vzorků), která má být zkoumána, resp. intenzitě výzkumu v jednotlivých segmentech prostoru ohroženého nenávratným odstraněním původních terénů. Tato nutnost výběrové strategie si vyžádala podporu nedestruktivních metod. Při plánování vzorkovacího záchranného výzkumu využívá archeologie jednak takových informací o konkrétních místech, jež byly získány v dlouhodobější perspektivě (zejm. letecký průzkum a povrchové sběry), jednak dat dosažených aktuálním nasazením vybraných metod (především geofyzikálního měření) v první fázi výzkumu. Vyhodnocení těchto informací výrazně napomáhá výběru sond (prostorových vzorků) v ohrožené lokalitě (Kuna a kol. 2004, 407–419).

V oblasti terénního výzkumu jdou navíc archeologii vsťříc sofistikovaná zařízení, přístroje a softwary používané v současném stavitelství, které jsou s určitými modifikacemi vhodné pro výzkumy odkryvem. K základnímu i pokročilemu zpracování (analýze) dat a k jejich ukládání slouží archeologii rozmanité možnosti nabízené především v prostředí geografických informačních systémů, grafických programů a databází. Trend využívat jmenovaná zařízení vede současnou archeologii ke zdokonalování její metodické a technické vyspělosti, k vylepšování jejího instrumentáře.

Jisté utlumení rozvoje *teoretické složky* současné archeologie nesouvisí ovšem pouze s výše popsanou situací. Vliv na tento fakt má např. i grantový systém, na němž je dnes postavena nezanedbatelná část rozpočtu většiny akademických pracovišť. Potřeba získat prostředky zabezpečující v nemalé míře provoz instituce způsobuje, že návrhy grantových projektů jsou většinou orientovány na finančně (zejm. investičně) náročnější akce spjaté s terénními výzkumy a jejich zpracováním. Ostatně i požadavky na počty publikací vyprodukované každoročně těmito institucemi nahrávají situaci, kdy zájem pracovat na teoretických studiích, jejichž příprava je náročná na čas a nenáročná na finanční zajištění, není příliš velký.

Ačkoli označit tyto procesy za faktor přivádějící paradigmatickou změnu oboru není asi s ohledem na původní Kuhnovu definici paradigmatu (Kuhn 1962) případné, ve svém souhrnu tento faktor nutí současnou archeologii k výrazné změně její tvářnosti. Nepřehlédnutelný je přitom další výrazný aspekt dnešní archeologie, jímž se blíží poválečné archeologii *nového* (procesuálního) paradigmatu. Jde o výrazné přilnutí k přírodním vědám, resp. intenzivní využívání nejmodernějších technologií vyvinutých primárně pro jiné než archeologické účely, které lze využít prakticky ve všech fázích archeologického výzkumu. Namátkou jmenujme geografické informační systémy (GIS), satelitní navigační systémy (GPS), družicová obrazová data s donedávna netušeným rozlišením (systémy Quickbird, IKONOS), hyperspektrální skenery, letecké ortorektifikované snímky velkého rozlišení, pokrývající celé území státu (Šmejda 2007a) či laserové skenery pro trojrozměrné zaměrování terénu (pozemní, resp. letecké – LIDAR; naposledy Devereux – Amable – Crown 2008; Jones 2007; Doneus – Briese 2006; souhrnně Gojda 2005) aj. Budiž poznamenáno, že prakticky jediným druhem zařízení, jehož výrazné technologické vylepšení během poslední doby mohlo být mj. motivováno zájmem o archeologickou prospekci (byť prakticky výlučně z řad nelegálních prospektorů a exkavátorů), jsou detektory kovů. Přínejmenším stejně zásadní je současná blízkost několika biologických oborů (hlavně různých speciálních odvětví botaniky) s archeologií v oblasti onoho konkrétního tématu, jímž je krajina (naposledy zejm. Beneš – Pokorný edd. 2008). V kontextu tzv. společenských (humanitních) věd nemá archeologie v tomto ohledu konkurenci a je to právě tento fakt, který stojí v popředí stále častěji se objevující argumentace, proč je potřebné ji ve členění vysokoškolských studijních programů vyřadit z historických věd a prostřednictvím tzv. koeficientů ji klasifikovat a finančně zajistit stejně jako přírodovědné studijní programy.

Nesporné přednosti, kterými výše uvedená zařízení a jejich produkty oplývají, významně ovlivňují nejen technickou úroveň práce s daty (to, co bychom mohli označit za „archeologické řemeslo“), ale i směřování některých odvětví oboru. Například nástup GIS podpořil rozvoj poznání prostorových aspektů archeologických pramenů, protože analytické možnosti geografických informačních systémů přinášející soubory nových druhů informací v oblasti prostorových vlastností archeologických pramenů, umožnily krajinné a sídelní archeologii pracovat na jiné, kvalitativně vyšší úrovni a plněji tak využívat potenciál, který v sobě prameny ukrývají (např. Macháček ed. 1997 a 2008; Dreslerová

2001; Kuna 1996). Na tomto místě je třeba zdůraznit, že nikdy, ani v dobách, kdy D. Clarke psal o *geografickém paradigmatu*, v němž se měla nacházet archeologie 70. let, nebyl tento obor – především díky začlenění GIS do své agendy – natolik provázán s geografii jako je tomu v současnosti. Toto propojení moderních geografických softwarů s archeologií ovšem logicky vyvolalo teoreticky nezpochybnitelný nekompromisní požadavek v oblasti sběru a ukládání dat: přesné prostorové vymezení každého nově identifikovaného a/nebo odhaleného archeologického nemovitého (stále častěji i movitého) pramene, a to bez ohledu na charakter výzkumu a druh použité metody. Bez splnění tohoto požadavku je totiž aplikace GIS bezpředmětná. Vzhledem k vyžadované georeferenční přesnosti lokalizace archeologických památek v prostoru (polygony spíše než body) není ani u nás daleko k tomu, že se např. archivy archeologických pracovišť budou organizovat na tomto, nikoli administrativním základě.¹

Tento nesmírně dynamický rozvoj sofistikovaných prostředků převážně v oblasti digitálních technologií má ovšem také své stinné stránky. Stále dostupnější prostředky k rychlé a přesné identifikaci památek pohřbených pod zemí (především již zmíněné detektory kovů) jsou pouze jednou stranou mince. I když průzkum terénu nelegálními detektoráři takzvaně naslepo, tedy bez znalostí bytí i jen hrubé lokalizace míst s archeologickými nálezy, moc efektivní není, může sám o sobě – třebaže za relativně dlouhou dobu – přinést výsledky a tyto památky objevit. Druhou stranou pomyslné mince je onen striktní požadavek co nejpresnější lokalizace všech míst podrobených archeologickému výzkumu, jehož závěrečným výstupem je pochopitelně publikace. Ve většině případů se přitom nejedná o soupisy či publikované databáze nalezišť, na myslí mám v tomto kontextu spíše zveřejnění prostorového vymezení lokalit, které je nezbytné pro jejich analytické zpracování a teoretické práce (např. syntézy pravěkého osídlení v regionech). V příslušných publikacích si prakticky každý může tuto lokalizaci zjistit, přitom naprostá většina míst s archeologickými nálezy bývá prozkoumána pouze částečně, často dokonce okrajově. Vzhledem k efektivitě, tedy k rychlosti, spolehlivosti a přesnosti, s níž díky vysoké úrovni současných přístrojů mohou detektoráři pracovat, se snižuje smysluplnost snah zpřístupňovat např. archeologické databáze v odlišném režimu pro širokou veřejnost, vědeckou obec a pro specialisty konkrétní instituce, která takovou databázi provozuje. I relativně hrubá lokalizace je totiž pro moderně vybaveného nelegálního exkavátora dostatečnou informací pro víceméně snadné dosažení jeho cíle (blíže např. Čížmář 2006; Krivánek 2006; Kuna 2006).

Za situace, kdy je alfou a omegou archeologie přesné prostorové vymezení terénních akcí (tzv. analytický postup, aplikovaný ve velké míře např. v případě povrchových sběrů; namátkou Kuna a kol. 2004, 324–334), resp. míst s nálezy, se archeologové dostávají do schizofrenní situace. Jako odborníci, jimž profesní etika a jejich vlastní přesvědčení (resp. povinnost) velí památky ochraňovat před jejich ničením, by měli dělat vše pro to, aby místa nálezů nezveřejňovali, a pokud ano, aby zajistili jejich další ochranu – což je prakticky nemožné za ideální společenské situace, natož v podmínkách naší současnosti. Proti tomuto předpokladu – archeolog jako ochránce kulturně historického dědictví – stojí ovšem požadavky na vlastní vědeckou práci, která se za současného vývoje archeologie a jejího prostorově-analytického směřování bez těchto dat neobejde. Navíc, neobejde se bez jejich zveřejňování, protože současné klima ovládající hodnocení vědecké práce je až příliš jednostranně orientováno na množství – méně už kvalitu – publikací každého jednotlivého profesionálního vědeckého pracovníka placeného státem. Toto velmi obtížně řešitelné dilema je v případě archeologie umocněno ještě skutečností, že je to vědecký obor založený na objevech, resp. na odhalování nikoli obecně platných přírodních (už vůbec ne společenských) zákonitostí, nýbrž mnohem spíše svědectví (archeologických pramenů) o nekonečné rozmanitosti a variabilitě regionálních, lokálních a individuálních projevů života minulých společností. Právě tyto projevy rozmanitosti jsou jedinečné, a proto i atraktivní. Atraktivnost reliktní minulosti se zvyšuje v moderní době průmyslově vyspělých civilizací se strojoyou velkoprodukcí sériově vyráběných předmětů a nových rozměrů dosahuje v sou-

¹ Pracovat se bude převážně se zeměpisnými koordinátami lokalit/areálů/objektů; srov. tzv. národní souřadnicový systém – National Grid – ve Velké Británii, podle něž je kupř. organizován více než třímilionový archiv leteckých snímků v rámci National Monuments Record/English Heritage.

časné digitální éře, v níž končí čas autentických originálů, které lze dnes prostřednictvím digitalizace bleskově kopírovat bez ztráty charakteristických vlastností do nekonečného množství. Právě takto chápe archeologické památky společnost, a právě proto tolik oceňuje aktivity např. našich egyptologů, kteří donedávna v duchu tradiční archeologie hledali a vykopávali atraktivní pohřební areály s umělecky cennými artefakty (teprve nedávno se jejich výzkumy začaly zaměřovat na studium ostatních stránek života dávných obyvatel Egypta a na poznávání vývoje prostředí, v němž tito lidé žili). Podceňovat bychom ale neměli ani opačný postoj k těmto mediálně známým výzkumům ze strany širší veřejnosti, resp. známých osobností soudobé publicistiky.²

Z jiného úhlu pohledu lze ale tento způsob archeologických výzkumů pohřebišť odůvodnit poukazem na jejich bezprostřední ohrožení vykradači. Upřímně řečeno, archeologické památky v Egyptě nejsou dnes ohroženy o nic více než prakticky v kterékoli jiné (konkrétně evropské) zemi a budeme-li uvažovat ryze pragmaticky, pak nezbyvá než zaměřit úsilí české archeologie v první řadě na praktické výzkumy (exkavaci) potenciálně bohatých lokalit – ze zřejmých důvodů primárně těch, které obsahují kovové předměty. A navzdory obecným trendům a profesní etice by se mělo jednat o tzv. neohrožené lokality, tedy místa, kterým nehrozí výrazné porušení či dokonce zánik prostřednictvím stavebních aktivit. V konfrontaci se stále nebezpečnějším plněním archeologického dědictví, způsobeném zejména nekontrolovatelným používáním technicky vysoce vyspělých detektorů kovů organizovanými skupinami prospektorů napojených na obchod se starožitnostmi, jsme postaveni před otázku, zda v české krajině existuje vůbec nějaké místo s výskytem archeologických pramenů (resp. kovových předmětů), které by nebylo nejen potenciálně, ale přímo bezprostředně ohroženo. Dnes jsou terčem ohrožení naopak takové lokality, na nichž se ani nestaví, ani nejsou kontinuálně obhospodařovány destruktivní zemědělskou činností, protože právě zde (často v odlehlých místech) má kdokoli možnost víceméně nerušeně archeologické památky získávat. Toto je snad vůbec nejzávažnější problém soudobé archeologie, k jehož řešení se těžko nalézají efektivní a eticky přijatelné cesty. Pokud nechceme hledat způsoby, jak morálně i vědecky pochybných výsledků nezákonné činnosti těchto prospektorů využít pro obohacení našeho poznání minulosti a jak s nimi spolupracovat (a *de facto* morálně tak jejich činnost akceptovat), mohou názory na řešení této situace dospět až do extrémní polohy. V ní archeologům nezbyvá než jít na celý problém ryze pragmaticky a v praxi naplnit premisu, že co nevykopeme prostřednictvím řádného výzkumu my, vykopou (resp. zničí) oni (srov. např. *Venc 1995*). Je jasné, že takové řešení je v první řadě odrazem neschopnosti naší společnosti účinně ochraňovat archeologické památky. Pokud bychom se k němu přiklonili, okamžitě se dostaneme do rozporu s evropskou (tzv. maltskou) konvencí o zacházení s archeologickými památkami, která striktně požaduje neprovádět destruktivní výzkumy na oněch tzv. neohrožených lokalitách. Takové řešení by tedy též bylo eticky pochybné, i když v poněkud jiném ohledu, a na jeho praktické provádění by tak jako tak nebyly prostředky. Jiné pragmatické východisko z této situace – zahájení spolupráce se vstřícnými a spolehlivými detektoráři – si, zdá se, mezi profesionálními archeology získává stále více příznivců, a to především z řad mladší generace (např. *Šmejda 2007b*).

2.3. Úloha archeologie v životě jednotlivce a společnosti a její odraz ve vzdělání

Archeologie je celkem vzato jednou z nemnoha vědeckých disciplín, které se nacházejí na pomezí poměrně pestré škály tvůrčích aktivit člověka: ryzí vědy,³ tzv. humanitních věd (které se zabývají širokým spektrem duchovních a sociálních projevů a potřeb člověka a jeho chováním) a konečně umělecké tvorby, v níž nachází svůj výraz senzitivně založený vztah člověka k minulosti svých předků

² Např. *O. Neff (1998)* z neznalosti věci zobecnil výzkumy pohřebních areálů, především těch egyptských, jako hlavní – či dokonce jediné – poslání současné archeologie; se svou kritikou zašel tak daleko, že neváhal označit archeology za vrahy minulosti.

³ Ve smyslu pozitivní metody založené na kvantifikaci a analýze objektivně měřitelných dat a jejich následné syntéze prostřednictvím interpretačních modelů; jako obor zabývající se neopakovatelnými ději a strukturami postrádá ovšem archeologie možnost potvrzení či vyvrácení hypotézy, resp. svých vlastních interpretací.

a sebe sama.⁴ V souvislosti s některými současnými trendy, které se odklánějí od tradičního dělení vědy na přírodní a humanitní, se ukazuje, že je to právě archeologie, která má nemalý potenciál fungovat jako platforma pro integraci mnoha – v tradičním pojetí archeologie relativně vzdálených – vědních disciplín. Její poválečný vývoj, v němž se archeologie vytrvale hlásila k přírodním vědám, ji dnes v globálním měřítku vynesl na velice čestnou pozici mezi vědními obory, a její kredit je značný. Stále častěji se můžeme setkat se zařazením této disciplíny mezi tzv. *social sciences* (dříve patřila mezi *cultural sciences*, resp. tzv. *humanities*), což je v první řadě dáno skutečností, že své prameny transformuje v data, jež lze klasifikovat stejnými parametry. Stále méně je jejím metodologickým nástrojem intuice, stále častěji naopak pracovní postupy umožňující modelování. Přesto je jasné, že i přes viditelný pokrok v metodologii zůstane archeologie pevně zakotvena ve spektru společenskovědních oborů, v nichž hlavně interpretace shromážděných a zpracovaných pramenů je do obtížně kvantifikovatelné, nicméně značné míry podřízena subjektu badatele. Výrazně to souvisí s povahou archeologických pramenů, k jejichž poznání je díky jejich vlastnostem – přirozeným („hmotným“, fyzickým) a kulturně podmíněným (symbolický význam) – nutné přistupovat z obou stran a aplikovat při tom metodologické postupy jak humanitních, tak přírodních věd (např. *Hodder 2000*, 86–87).

Vedle zapojení postupů, poznatků a objevů přírodovědných oborů do řešení konkrétních problémů archeologie (např. absolutní datování, nedestruktivní terénní výzkum, rekonstrukce kulturní krajiny a jejích proměn, výživa minulých populací, procesy domestikace aj.) využívá archeologie již dlouhá léta zejména matematiku a statistiku pro své vlastní analýzy. Integrace přírodovědných dat jsou stále častěji plnohodnotnou součástí archeologické syntézy, z čehož má užitek nejen archeologie, ale i samotné přírodní vědy. Základní teoretické cíle poznání, jichž má být obvykle dosaženo formou grantového projektu, jsou stanoveny archeologem, který ale musí vycházet z reálných možností integrovaných oborů. Je však důležité neztratit ze zřetele skutečnost, že teoreticky formulované cíle musejí zohledňovat metodologickou připravenost a instrumentální vybavenost integrovaných oborů, což znamená od počátku koordinovat přinejmenším dílčí cíle projektu s ostatními členy projektového týmu. K poznání rozmanitých stránek života člověka a jeho životního prostředí (krajiny) v minulosti přispívají ale jednotlivé obory prostřednictvím svých specifických postupů a nástrojů (k problematice využití přírodovědných disciplín pro dosažení cílů stanovených primárně archeologií např. *Pavelka – Šmejda 2007*; o spektru oborů, jejichž postupy využívá současná archeologie v měřítku nesrovnatelně větším než kdy jindy, svědčí např. řada sborníků *Ve službách archeologie*).

Ačkoliv lze archeologii zařadit do široké rodiny věd o člověku,⁵ je zřetelné, že jako obor, jehož zájem se obrací převážně k minulým společnostem, zůstává v první řadě oborem historickým (ve smyslu historie jako výzkumu směřujícího k poznání lidského světa v minulosti). Jako disciplína zabývající se časovými procesy vyžaduje archeologie podle některých badatelů jiný přístup než nehistorické obory (sociální a kulturní antropologie, sociologie). Ty jsou založeny buď na aktuálně shromažďovaných informacích o tradičních společnostech, nebo na etnografických paralelách odvozených z historických zpráv, čímž se zaměřují převážně na synchronní jevy a neposkytují modely změn či stability v perspektivě dlouhého trvání (*Smith 1992*, 24). Naprostou většinou veřejnosti je archeologie považována za součást historie a archeologické texty o pravěku/středověku/novověku za psaní o historii, resp. o minulosti člověka na základě archeologických pramenů (k pojmům minulost, his-

⁴ Srov. pozn. *I. Hoddera (2000, 86)*, že archeologie fascinuje lidi tím, že překlenuje příkop oddělující umění od vědy.

⁵ Za součást antropologie byla archeologie spolu s etnografií a fyzickou antropologií považována již na konci 19. stol. (k tomu *Sklenář 1985, 24*). V moderní době poprvé ztotožnil cíle archeologie a kulturní antropologie *L. Binford (1962)*, který také prosazoval aplikaci přírodovědných metod v archeologickém procesu poznání; ty podle něj jako jedině mohou archeologovi pomoci řešit zvláštní dilema, totiž dostupnost pouze současných pozorování o artefaktech, jejichž významy jsou ale pro pozorovatele nedostupné (*Binford 1988, 21–22*). Úsilí přiblížit navzájem oba obory podpořil také *I. Hodder (1982)*; archeologii za „kulturní antropologii v minulém čase“ označili *Renfrew – Bahn (1996, 11)*; k antropologickému pojetí archeologie viz též *Neustupný 1996, 314*, k témuž pojetí v historii srov. *Šimůnková 1995*).

torie, dějepis srov. *Gojda 2000*, 24–27). Řadíme-li archeologii mezi historické obory, musíme mít na paměti onu rozsáhlou základnu kvalitativně různorodých pramenů, s nimiž archeologie pracuje a která ji – jak již bylo výše řečeno – výrazně odlišuje od ostatních historických disciplín.

Reflexe minulosti moderní společnosti je procesem, v němž se křížují různorodé postoje, zkušenosti a potřeby jedince a společností. Zájem o minulost může být podmíněn emocionálně, racionálně, či politicko-ideologicky. Vědomí minulosti je trvale uloženo v každém z nás a jsou to všudypřítomné hmotné pozůstatky (především movité artefakty, architektura a urbanistické celky), které nám minulost permanentně připomínají. Masové návštěvy památek a muzeí, na jejichž údržbu, resp. provoz vynakládá soudobá společnost nemalé prostředky, svědčí o mimořádném zájmu lidí o historii, zájmu, v němž je většinou nevědomě ukryta vnitřní potřeba lidského individua konfrontovat sebe a svoji dobu se životem a dobou předků. Přitom je třeba zdůraznit, že nejlépe se daří archeologii tam, kde se její výzkum týká života historicky pojmenovaných populací (kmenů, etnických skupin, národů). Anonymní nositelé neolitické revoluce nedokáží moderního člověka oslovit tak jako písemnými prameny jmenovaní Keltové či Vikingové. Tuto skutečnost dobře dokládá např. neúspěch projektu EU (resp. Rady Evropy) 90. let minulého století, tzv. Bronze Age Campaign, jehož hlavním ideovým (přesněji ideologickým) cílem bylo prostřednictvím archeologie podpořit vědomí Evropanů o společných kořenech evropské kultury v době před zformováním etnických celků, resp. před tím, než byly tyto celky pojmenovány v dochovaných pramenech. Jedním z hlavních důvodů předčasného ukončení tohoto projektu (v němž se archeologie jako už tolikrát v minulosti měla stát nástrojem politicko-ideologických ambicí) byl jeho nečekaně malý ohlas mezi širokou veřejností (*Willems 1999*, 3).

Také památky – skutečné či domnělé – po historicky významných osobnostech i obyčejných, avšak pojmenovaných jedincích, byly vždy jedním z hlavních objektů zájmu archeologie – vzpomeňme třeba národní obrození, kdy se hledaly hrobky a sídla bájných Přemyslovců, anebo příběh rolníka Ostoje zpracovaný Z. Smetánkou, který měl u čtenářů velký úspěch (*Smetánka 1992*; srov. též *Gojda 1993*). Je tedy zřejmé, že dnešní společnost žije s minulostí, resp. spíše s určitým typem vybraného a nadčasového mýtu v nepřehlédnutelné symbióze a vynakládá na to nemalé prostředky. Turistický průmysl zaměřený na kulturní dědictví je moderní formou středověkých poutí za místy spjatými s minulostí, která k současníkovi promlouvá skrz hmotné relikty – nositele duchovního poselství a idejí našich předchůdců.

Jedinečnost a neopakovatelnost toho, co se událo v minulosti, co potkávalo generace našich předchůdců, co prožívali jednotlivci a celé společnosti, je bezpochyby nejdůležitějším atributem historie (minulosti), který k jejímu poznávání lidí přitahoval a přitahuje. Není to ani tak ona neopakovatelnost, která sama o sobě probouzí tento zájem. Je to z této neopakovatelnosti vyplývající interpretační otevřenost, jež vybízí k nahlédnutí do minulých dějů, do sociálních a hospodářských struktur, kulturních souvislostí a individuálních osudů. Otevřenost, které může využít každý z nás a podle svého stupně (odborného) vzdělání vytvářet individuální interpretaci a syntézu (určitého segmentu) historie (neprofesionálové), anebo obohatit obecně přijímanou a veřejně šířenou verzi minulosti a dosáhnout vědeckého, příp. celospolečenského uznání (profesionálové). Právě tato otevřenost přivádí nezanedbatelný počet posluchačů vysokých škol ke studiu oborů spjatých s minulostí člověka. Tedy posluchačů, kteří více než jiní stojí o to, aby jim při jejich budoucí cestě za poznáním, resp. za uspokojováním individuálních duchovních potřeb, přineslo univerzitní vzdělání návod, jak se k autentické minulosti co nejvíce přiblížit a jaké postupy přitom používat. Slovy M. Blocha jedinců, kteří se na rozdíl od čtenářů historických románů připravují studiem historie k prožitku z věcí pravých (*Bloch 1967*, 16).

3. Archeologie na univerzitní půdě

3.1. Úvod

Výuka archeologie na vysokých školách je téma, kterému je věnována menší pozornost, než by bylo potřeba. V evropských souvislostech se o dlouhodobý diskurs v této oblasti zasloužil profesor univerzity v Sheffieldu J. Collis, který od vzniku *Evropské asociace archeologů* (EAA) na počátku 90. let 20. století vedl formou kulatého stolu zainteresované vysokoškolské lektory k diskusím o obec-

ných, ale především o konkrétních problémech současné univerzitní výuky oboru. Díky Collisově vytrvalému úsilí jsme po dlouhá léta měli možnost seznamovat se s tím, s jakými problémy se potýkají pedagogové v různých evropských zemích, a měli tak příležitost konfrontovat je s našimi vlastními zkušenostmi. Toto evropské fórum sehrálo důležitou roli i při řešení úkolů, které stály před zakladateli nových archeologických vysokoškolských pracovišť, jež se etablovaly po pádu komunismu, příp. před reformátory pracovišť již zavedených.

Po dlouhé době se názory na současné problémy univerzitní archeologie objevily nedávno také v našem odborném tisku (*Neustupný 2005; Beneš 2006; Bouzek 2006; Matoušek 2006*; rád bych na tomto místě upozornil, že zde nemám v úmyslu vést přímou polemiku s tezemi a myšlenkami zveřejněnými v uvedených příspěvcích a svoje představy nechci prezentovat konfrontačně). Poměrně zřetelně se v nich zrcadlí neshoda jednotlivých účastníků diskuse v základní otázce orientace, zaměření a strategie vysokoškolského vzdělání v našem oboru, a to na pozadí aktuálních trendů univerzitního vzdělávacího procesu v oblasti společenských věd. Tento stav je nepochybně odrazem jak subjektivního zaměření (rodícího se z osobnostního založení) jednotlivých účastníků diskuse, tak odlišného vnímání objektivních dynamických proměn soudobé společnosti, z nichž alespoň některé jsem se ve stručnosti pokusil přiblížit v předchozí části příspěvku. Obávám se dokonce, že razance a dynamika, s níž se tyto proměny kontinuálně vynořují a prosazují, velmi komplikují jedinci možnost zaujímat vyhraněný a dlouhodobě neměnný postoj.

V této části příspěvku chci předložit svoje představy o tom, co pokládám v oblasti výuky archeologie na univerzitní úrovni za důležité a kam má vzdělání v tomto oboru směřovat.

3.2. Ideová východiska

Položme si otázku, co přivedlo archeologii do univerzitního prostředí, v jaké společenské situaci se tak stalo a co se od té doby v postoji k minulosti a k památkám změnilo. Odpověď není tak jednoduchá, jak se na první pohled může zdát. Je totiž evidentní, že určité pohnutky k povýšení původně starožitnické vášně a obdivu ke starým věcem na úroveň vědeckého oboru pěstovaného na univerzitách lze vystopovat v zemích, které prošly érou antického starověku, jiné u světových koloniálních velmocí 19. stol. (založených na konceptu národního státu s úkolem šířit své vlastní kulturní normy v konfrontaci s domorodými kulturami), a ještě jiné u národů, které v téže době procházely procesem tzv. obrození a při hledání svých kořenů se ohlížely hluboko do minulosti. Jistě nebudeme daleko od pravdy, jestliže zdůrazníme tři důležité aspekty procesu, v němž se archeologie etablovala jako obor pěstovaný na univerzitách – estetický, národní a s ním často související aspekt politicko-ideologický. Pokud by se dnešní archeologie (konkrétně v zemích Evropské unie) chtěla profilovat tématy založenými na oněch národních a politicko-ideologických východiscích, nepochybně by se jako vědecký obor zsměšnila a s velkou pravděpodobností by přišla o své institucionální zajištění. Doba se změnila, ale archeologie na univerzitní půdě zůstává. Jak si to vysvětlit?

Archeologie jako naprostá většina vědeckých disciplín obracejících svůj zájem na člověka a jeho kulturu (např. kulturní antropologie, etnologie, etnografie, historie, kulturologie, dějiny umění aj.) slouží k uspokojování duchovních potřeb člověka. To, co tento obor přináší a čím obohacuje jedince a společnost nemá – obecně vzato – charakter nezbytnosti pro jeho fyzickou existenci (striktněji řečeno pro přežití jak lidského jedince, tak člověka jako živočišného druhu). Tím se archeologie spolu s dalšími uvedenými společenskovědními obory (*soft sciences*) liší od většiny oborů přírodovědných a technických (*hard sciences*), jejichž (především) aplikovaný výzkum je primárně orientován do dvou oblastí života spjatých s nezbytnými lidskými potřebami: s péčí o tělesnou schránku (zdraví a výživa) a se zajišťováním praktických každodenních materiálních potřeb (zejm. bydlení a komunikace). K nim je třeba připočítat takové obory, jako je ekonomie či právo, které zajišťují praktické fungování společnosti. Při vědomí uvedeného „handicapu“ archeologie (lidstvo se bez ní, na rozdíl např. od lékařství, obejde) je ovšem třeba zdůraznit jeden důležitý fakt. I když tento obor slouží „pouze“ k rozšiřování *poznání* (konkrétně v oblasti života člověka v minulosti) a toto poznání má v životě současných lidí význam mnohem spíše individuální než univerzální/celospolečenský (jako tomu snad mohlo

být v dobách národního obrození), jeho trvalé zařazení do státem řízeného vzdělávacího procesu (na základních a středních školách v rámci dějepisu, na univerzitách samostatně pěstovaný obor) je zřetelným dokladem obecně udržovaného – a proto řídicími složkami společnosti (vládami) respektovaného – vědomí jeho nepominutelnosti pro rozvoj duchovní sféry člověka.

Na tomto místě by jistě bylo možné rozvíjet polemiku, zda se prostřednictvím archeologických pramenů přece jen nelze dopátrat komplexnějšího poznání minulosti, které by umožnilo zobecnit minulé vzorce chování a využít je k praktické aplikaci při řešení problémů současných společností. Mám na mysli především sociální a kulturní reakci dávných lidských společenství na problémy ekonomické a ekologické povahy, spojené se sídelními procesy, resp. s exploatací krajiny. Tímto způsobem by archeologie nepochybně zvýšila svoje celospolečenské uznání, protože by nabízela konkrétní modely, jimiž byly uvedené vztahy v minulosti řešeny (resp. byly učiněny pokusy je řešit) a jež by mohly případně sloužit jako návod k řešení podobných problémů v současnosti. Je ovšem nepochybné, že jakékoli poučení z historie (na které se historiografie odvolávala již od dob svého vzniku v dobách antické starověku) je, zejména z univerzálního hlediska, nereálné, a to nejen teoreticky (problém anachronismu), ale i prakticky (zatím se žádná společnost ze své minulosti poučit nedokázala a myslím, že se o to z pochopitelných důvodů ani příliš nepokoušela). V každém případě však poznávání života a jeho rytmů v minulosti nezastupitelným způsobem lidí obohacuje a významně přispívá k pochopení vztahů uvnitř společnosti i mezi člověkem a přírodou.

Významu onoho estetického aspektu hmotné kultury našich předků na současnou populaci, tedy uměleckého ztvárnění artefaktů (oceňované také v souvislosti s jejich jedinečností a originalitou) jsme se již dotkli v předchozím textu; připomeňme jen, že je to právě tento aspekt, jímž produkty práce minulých populací v současnosti oslovují nejvíc lidí.

Vedle naplňování estetických potřeb člověka prostřednictvím některých (především movitých) artefaktů, je to tedy *otevřenost archeologických pramenů k poznání*, resp. *k interpretaci*, která u nezanedbatelné části populace vyvolává potřebu se jimi zabývat a konfrontovat v nich uložené informace o životě v minulých dobách se současnou realitou.

Minoritní část společnosti zajímají archeologické prameny proto, že v nich doufá nacházet odpovědi na základní otázky života (kdo jsme, odkud přicházíme a kam směřujeme...). Podobně se jiní obracejí na prameny písemné a není v tomto ohledu důležité, k jakému z obou druhů pramenů konkrétní člověk pojme větší náklonnost. Jsou to představitelé této části populace, kteří – po mém soudu – tvoří nejpočetnější skupinu z řad zájemců o vysokoškolské studium historických oborů. Studium minulosti založené na *archeologických pramenech* má ovšem jeden neopomenutelný aspekt. Je jím proces objevování, odkrývání něčeho, co lze jen obtížně předpovídat a co, obecně řečeno, přináší do procesu poznání novou kvalitu. Právě tato otevřenost, jejímž prostřednictvím archeologie nabízí přímočarý vstup do poznávání života lidí v minulosti, je onou devízou, kterou psaná historie dnes může nabídnout pouze v omezeném měřítku (většina dokumentů byla již objevena). Tento *objevitelský aspekt*, který v poznávacím procesu (resp. v jeho heuristické části) nabízí archeologie, hraje zásadní roli. Především on motivuje a přitahuje lidi k hlubšímu zájmu o minulost, a koneckonců je i přivádí k vysokoškolskému studiu archeologie. Ptejme se tedy, jak nejlépe nastavit strukturu tohoto studia, jak u posluchačů rozvíjet a tvárnit jejich vědomí orientované do minulosti více než u většiny populace.

3.3. Poznámky ke koncepci výuky archeologie na vysokých školách

Aby i budoucí generace oné menšinové části populace s intenzivně vyvinutým vztahem k minulosti měly možnost hledat v archeologických památkách poznání inspirující k sebereflexi a výkladu historie lidského rodu, mělo by být prvořadým úkolem univerzitních pracovišť *vzdělávání posluchačů archeologie v oblasti aktivní ochrany, monitorování, evidence a dokumentace archeologického dědictví*. Základem výchovy adeptů našeho oboru by mělo být *pěstování vědomí šetrného zacházení s tímto dědictvím*. Pouze reálně existující památky mohou být k užítku širokým vrstvám společnosti a zároveň sloužit k výzkumu, jehož cílem je nabídnout vědecky podložený výklad minulosti založený na konkrétním teoretickém východisku. Podotkněme, že každé z potenciálních teoretických výcho-

disek přinese více či méně odlišnou verzi minulosti. Je přitom obtížné „objektivně“ stanovit, která z nich je nejbližší realitě života v minulosti, protože každá zdůrazňuje význam jiných nástrojů analýzy a syntézy vedoucí k výsledné interpretaci.

Archeologie stojí na rozhraní dvou skupin vědeckých oborů pěstovaných na vysokých školách: těch, které musejí striktně dodržovat jednotnou osnovu teoretických základů a hlavně kánon postupů (metod; typickým příkladem budiž medicína), a těch, jejichž cílem nejsou fyzické, nýbrž duchovní potřeby člověka. O pozici archeologie na jejich rozhraní mluvíme proto, že na rozdíl od většiny humanitních disciplín, pracujících takřkajíc od stolu, je to obor, který většinou (alespoň prozatím) provádí výzkum, resp. jeho heuristickou část (sběr dat) tak, že jej nelze opakovat (odstraňují se při něm prameny z prostředí, resp. z kontextu, v němž se nacházely). Není-li při výzkumu dodržen správný postup (geodetická, kresebná a fotografická dokumentace, slovní popis nálezových situací, proplavování výplní objektů, odebrání vzorků pro přírodovědné rozborů aj.), není sice výsledek takového opomenutí fatální (jako tomu může být u oborů z oblasti *hard science*), nicméně společnost tak nenávratně přichází o informace, které mohly obohatit lidské poznání (minulosti). V tomto ohledu se archeologie zásadně liší jak od historie, tak od filozofie, politologie či sociologie. Vyplývá z toho, že pokud hledáme společný základ, kterým se musejí profilovat všechna pracoviště univerzitní výuky archeologie, nacházíme jej právě v oblasti metodologie terénního výzkumu (strategie projektu, prospekce, odkryv) včetně jeho základního zpracování. Každý posluchač jako potenciální vedoucí terénního výzkumu se musí naučit postupovat při něm podle zavedené a jednotně dodržované metodiky, která v současnosti upřednostňuje postupy zohledňující šetrné zacházení s archeologickým dědictvím – i když většina výzkumů, dnes převážně záchranných a předstihových, se provádí odkryvem.

Vedle vzdělávání v uvedené oblasti považují za významnou součást univerzitní výuky archeologie přípravu posluchačů k teoreticky založenému zpracování dat, resp. k vytěžení jejich informačního potenciálu pro řešení otázek povahy historické syntézy. Důležitou otázkou je, zda přitom zdůrazňovat jediné konkrétní teoretické východisko (považované obvykle za nejlepší), nebo zda pracovat i s dalšími.

Netřeba dlouze rozvádět, jakým způsobem směřovat výuku na bakalářském, magisterském a doktorském stupni, protože toto téma bylo dostatečně rozvedeno v nedávné diskusi na stránkách AR, přesto si dovolím pár vět.

První stupeň by měl dát posluchačům celkové základy v teorii a metodologii, naučit je znalosti artefaktů a poskytnout jim systematický výklad minulosti (českých zemí) založený na archeologických pramenech. Formou volitelných předmětů by měli mít posluchači možnost absolvovat alespoň jeden kurs zaměřený na určitou oborovou specializaci a seznámit se s jejími obecnými a specifickými problémy; často právě tyto kurzy inspirují posluchače a orientují jejich pozornost při volbě tématu bakalářské práce. Zároveň je důležité, aby byli školeni v práci s těmi technickými zařízeními, které jsou v současnosti využívány v archeologii (počítače, resp. speciální softwarové produkty, geodetické přístroje, fototechnika) a jejichž zvládnutí jim zároveň otevírá nezanedbatelné možnosti budoucího uplatnění i v jiných oblastech, než je archeologie (široce např. v různých sektorech státní správy). Lze se domnívat, že díky tomuto trendu ztratí postupně i u nás archeologie nádech výlučnosti a absolventi (prvního stupně) tohoto oboru nálepku jinde než v archeologii neuplatnitelných jedinců (k tomu např. *Neustupný 2005*, 384; ke společenskému hodnocení univerzitně školených archeologů v zahraničí též *Gojda 2000*, 36).

Navazující magisterský stupeň by měl jednak prohloubit znalosti posluchačů v oblasti teorie a metodologie (směřovat přitom přípravu jejich diplomových prací i v případě zdánlivě neutrálních témat – např. zpracování a vyhodnocení souboru pramenů ze starších výzkumů – k jejich širšímu uplatnění, resp. k promyšlené aplikaci metodologie na určitém teoretickém základě), rozšířit jejich znalosti archeologického dědictví alespoň na úroveň evropského prostoru, prohloubit jejich orientaci v oborové specializaci, z níž si volí téma magisterské práce, a vést je ke zvládnutí tvorby vědeckých projektů. Na magisterském stupni by se měli posluchači (podle možností pracovišť, na nichž studují) zapojit alespoň v omezené míře do výzkumných témat řešených – většinou formou grantových projektů – jejich učiteli.

U doktorského stupně studia archeologie bych pouze zdůraznil význam právě onoho propojení buď přímo témat nabízených (schválených) doktorských prací s dlouhodobými, resp. aktuálně řešenými vědeckými projekty příslušných kateder/ústavů, nebo přinejmenším se zapojením doktorandů, zejména interních, do práce na těchto projektech, např. formou stipendií. Při tom by studenti měli mít možnost spolupracovat na takovém projektu, který je tematicky blízký jejich disertaci. Význam integrace vzdělávacího procesu a praktického výzkumu pro rozvoj jak samotných studentů, tak univerzitních pracovišť, je zřejmý.

3.4. Počty studentů, zaměření a technické vybavení kateder/ústavů

Tato tři zdánlivě samostatná témata – jak každý vysokoškolský učitel dobře ví – spolu ve skutečnosti úzce souvisejí. Otázka počtu studentů přijímaných na studium archeologie patří k těm, které se setkávají s rozporuplnými reakcemi odborné veřejnosti (opět lze poukázat na nedávnou diskusi o vysokoškolské archeologii na stránkách tohoto časopisu; srov. též *Tichý 2005*). Na jedné straně se argumentuje snižováním úrovně výuky (při velkém množství posluchačů se jim učitel nemůže při cvičeních/seminářích dostatečně věnovat). Vysoké počty studentů jsou ovšem přijímány jen na bakalářský stupeň, který s ohledem na své poslání není založen na individuálním přístupu učitelů ke každému jednotlivému studentovi. Jak bylo již konstatováno (např. *Neustupný 2005*, 384–385), jsou to důvody ekonomické (zajištění výuky větším počtem specialistů, které lze financovat z peněz získaných ze státního rozpočtu na každého přijatého studenta) a profesní (možnost objevu talentů pouze při velkém množství posluchačů), které jsou významným argumentem pro zvyšování počtu přijímaných studentů. K tomu je třeba dodat, že finanční prostředky získané tímto způsobem mohou pomoci zvýšit technické zázemí univerzitních pracovišť a umožnit jim např. provádět základní a speciální laboratorní zpracování artefaktů a ekofaktů získaných při terénních výzkumech organizovaných buď přímo jimi, anebo ve spolupráci s jinými institucemi, a rozšiřovat tak výuku i do této oblasti (např. proplavování zeminy, botanické – makrozbytkové a pylové – analýzy, konzervace nálezů). V této souvislosti je třeba poznamenat, že pro rozvoj technicky dobře zajištěných výzkumných aktivit musejí katedry/ústavy kontinuálně využívat možností nabízených grantovými agenturami, ministerstvem školství a jejich vlastními univerzitami a opakovaně žádat o přidělení prostředků na projekty, výzkumné záměry, tzv. specifický výzkum aj.

V souvislosti s posláním výuky archeologie na univerzitách se také občas diskutuje o tom, do jaké míry by se jednotlivá pracoviště měla navzájem odlišovat svým zaměřením a specializací. Diverzifikace, která je projevem velké rozmanitosti témat spjatých s archeologií, je jistě žádoucí. Katedry/ústavy se profilují především v souvislosti s tematickým zaměřením svých kmenových zaměstnanců a s jejich profesní orientací. Je ovšem jasné, že i když zaměření univerzitních pracovišť prostupuje výuku na všech třech stupních studia, projeví se zřetelně až ve studijních plánech magisterského, a zejména doktorského stupně. Díky rozmanitosti v nabídce kurzů jednotlivých kateder a ústavů si uchazeči o studium archeologie mohou zvolit to univerzitní pracoviště, jehož profil nejlépe vyhovuje jejich představám o archeologii a jejím poslání v současném světě.

4. Závěr

Nebývalé rozšíření počtu univerzitních pracovišť, na nichž se přednáší archeologie, je odrazem zájmu, jemuž se tento obor těší u široké veřejnosti. Zároveň je výsledkem přesvědčení samotných archeologů o potřebě etablovat tento obor na větším počtu vysokých škol, než tomu bylo dříve, zvýšit tím jeho společenskou prestiž a prezentovat jej jako životaschopnou součást vysokoškolské vzdělanosti české společnosti. O studium archeologie projevuje stále větší zájem jak ta část populace, pro niž je pohled do minulosti člověka přirozenou potřebou sebereflexy, tak ta, kterou láká jedinečné spojení humanitního studia s obory, jež s ním v tradičním povědomí nemají mnoho společného (přírodní a technické vědy). Šíře znalostí a dovedností, které dnes mladé generaci může studium archeologie nabídnout v mnohem větší míře než kdy předtím, jsou devízou, jíž se sotva může chlubit jiný obor humanitních studií. Rozvíjet tuto cestu i nadále stojí za to.

Literatura

- Barrett, J. 1995: Some Challenges in Contemporary Archaeology. Oxbow Lecture 2. Oxford: Oxbow Books.
- Beneš, J. 2006: Vysokoškolská archeologie v čase tichých proměn. *Archeologické rozhledy* 58, 159–162.
- Beneš, J. – Pokorný, P. edd. 2008: Bioarcheologie. Praha: Archeologický ústav.
- Binford, L. 1962: Archaeology as Anthropology. *American Antiquity* 28, 217–225.
- 1988: In Pursuit of the Past. Decoding the Archaeological Record. London: Thames & Hudson.
- Bintliff, J. 2000: Is the Past “Knowable” or is its Study just “Do-able”. Leiden: Universiteit Leiden.
- Bloch, M. 1967: Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo. Praha: Svoboda.
- Bouzek, J. 2006: Poznámky k článku Evžena Neustupného „Vysokoškolská archeologie“. *Archeologické rozhledy* 58, 151–153.
- Čižnář, M. 2006: Detektor ano, nebo ne? Archeologie a detektory kovů. *Archeologické rozhledy* 58, 284–290.
- Devereux, B. J. – Amable, G. S. – Crown, P. 2008: Visualisation of lidar models for archaeological feature detection. *Antiquity* 82/316, 470–479.
- Doneus, M. – Briese, C. 2006: Full-waveform, airborne laser scanning as a tool for archaeological reconnaissance. In: S. Campana – M. Forte eds., From Space to Place: 2nd International Conference on Remote Sensing in Archaeology. BAR International Series 1568, Oxford: Archaeopress, 99–105.
- Dreslerová, D. – Sádlo, J. 2000: Les jako součást pravěké kulturní krajiny. *Archeologické rozhledy* 52, 330–346.
- Dreslerová, D. – Pokorný, P. 2004: Vývoj osídlení a struktury pravěké krajiny na středním Labi. Pokus o přímé srovnání archeologické a pyloanalytické evidence. *Archeologické rozhledy* 56, 739–762.
- Fairclough, G. 2006: Our Place in the Landscape? An Archaeologist’s Ideology of Landscape Perception and Management. In: T. Meier ed., Landscape Ideologies, Budapest: Archaeolingua, 177–197.
- Gojda, M. 1993: Ostoj: příběh života na rozhraní. *Archeologické rozhledy* 45, 326–329.
- 2000: Archeologie krajiny. Praha: Academia.
- 2005: LIDAR a jeho možnosti ve výzkumu historické krajiny. *Archeologické rozhledy* 57, 806–809.
- Hodder, I. 1982: The Present Past. An Introduction to Anthropology for Archaeologists. London: Batsford.
- 2000: Symbolism, meaning and context. In: J. Thomas ed., Interpretive Archaeology. A Reader. London – New York: Leicester University Press, 86–96.
- Jones, D. M. 2007: 3D Laser Scanning for Heritage. London: English Heritage.
- Křivánek, R. 2006: Nelegální využívání detektorů kovů není problémem několika jednotlivých lokalit. *Archeologické rozhledy* 58, 313–321.
- Kuhn, T. S. 1962: The Structure of Scientific Revolutions. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kuna, M. 1996: GIS v archeologickém výzkumu regionu: vývoj pravěké sídelní oblasti středních Čech. *Archeologické rozhledy* 48, 580–604.
- 2006: Detektory kovů v archeologii. *Archeologické rozhledy* 58, 323–328.
- Kuna, M. a kol. 2004: Nedestruktivní archeologie. Praha: Academia.
- Macháček, J. ed. 1998: Počítačová podpora v archeologii. Brno.
- 2008: Počítačová podpora v archeologii 2. Brno – Praha – Plzeň.
- Matoušek, V. 2006: Několik poznámek k vysokoškolské výuce archeologie. *Archeologické rozhledy* 58, 153–157.
- Neff, O. 1998: Vrazi minulosti. *Vesmír* 77/11, 649.
- Němec, J. – Pojer, F. a kol. 2007: Krajina v České republice. Praha: Consult.
- Neustupný, E. 1996: Teze o pravěku a učebnice o pravěku. *Archeologické rozhledy* 48, 311–322.
- 2005: Vysokoškolská archeologie. *Archeologické rozhledy* 57, 381–389.
- Pavelka, J. – Šmejda, L. 2007: Archeogenetika domestikovaných zvířat. *Archeologické rozhledy* 59, 315–335.
- Renfrew, C. – Bahn, P. 1996: Archaeology: Theories, Methods and Practice. London: Thames & Hudson.
- Sádlo, J. – Dreslerová, D. – Cílek, V. – Hájek, P. – Pokorný, P. 2005: Krajina a revoluce. Praha: Malá Skála.
- Sklenář, K. 1985: Dějiny bádání. In: M. Buchvaldek ed., Pravěké dějiny Evropy, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 18–27.
- Smith, M. E. 1992: Braudel’s Temporal Rhythms and Chronology Theory in Archaeology. In: A. B. Knapp ed., Archaeology, Annales, and Ethnohistory, Cambridge: Cambridge University Press, 23–34.
- Šimůnková, A. 1995: Ke vztahu historiografie a antropologie: perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum. *Český lid* 82, 99–111.

- Šmejda, L. 2007a: Letecká archeologie a internetové zdroje dat: situace v ČR. In: P. Křišťuf – L. Šmejda – P. Vařeka edd., *Opomíjená archeologie*, Plzeň: Katedra archeologie ZČU, 255–260.
- 2007b: Poznámky k průzkumu lesního prostředí pomocí detektorů kovů. In: P. Křišťuf – L. Šmejda – P. Vařeka edd., *Opomíjená archeologie*, Plzeň: Katedra archeologie ZČU, 233–245.
- Tichý, R. 2005: Vysokoškolská archeologie v pojetí Evžena Neustupného. *Živá archeologie* – REA 6, 79–80.
- Willems, W. 1999: *The Future of European Archaeology*. Oxbow Lecture 3. Oxford: Oxbow Books.
- Wolf, O. 2008: Antropologická krátkozrakost archeologie aneb poznámky k tématu, které „odvál čas“. *Archeologické rozhledy* 60, 127–135.

Archaeology, society and university education Notes to recent trends

Current archaeology has been largely influenced by progressive acceleration of recent social processes (such as the decay of communist regimes, one of whose consequences is a large-scale human impact into landscape through construction boom, which endangers archaeological heritage extensively), by new philosophical ideas (such as post-modern visions on the ambiguity of truth and on the meaning and relativity of scientific cognition) and, especially by a fast development of information- and communication technologies. These processes have forced archaeology not only to reflect this dynamic but also to react positively (i.e. in a creative way) and, if possible, to co-influence them.

Archaeology in these days has been formed extensively by impulses from the outside, from areas beyond scientific community the size and importance of which cannot be influenced by archaeologists adequately. Anyway, archaeology has to adapt to these impulses not only its field-project strategy but also data management and data storage, their application, their analysis and interpretation, and – last but not least – making them available.

In the context of threats (which archaeological heritage has to challenge permanently) caused – in principal – by general need of humankind for higher life standard archaeology is developing dynamically. Having been pressed by circumstances archaeology had to start to sort out the problem of the strategy of rescue projects and to look for the ways leading to the most effective evaluation of limited time and budget, which archaeologists have commonly to challenge. Increasingly, field projects (excavations) of highly threatened sites started to be planned through probability and sampling procedures. This necessity of sampling strategy has been assisted in large scale by permanently increasing support of non-invasive methods.

A certain decrease in theoretical work is attributable not only to the above situation but also to the state grant system through which research projects are supported financially. Most of academic institutions' budgets have been recently linked with this system. As the work on theoretical issues does not demand big money, institutes preferably work on more expensive research projects based on extensive fieldwork demanding sophisticated technological support (to be brought via budgets allocated from the grant system) and on rescue projects. Current archaeology has been strongly connected with natural sciences (such trend occurred for the first time hand in hand with the arrival of New archaeology in the 1960^s). GIS, GPS, high resolution satellite images, hyperspectral scans, aerial orthophotos and LIDAR data are just the most important products of instruments devised obviously for disciplines other than archaeology, but applied extensively in current archaeological practice. Apart from archaeology there is no other discipline among human sciences which is so widely involved in the cooperation with natural science.

However, the extremely dynamic development of sophisticated instruments, operating today preferably in digital environment, is not free of danger. Metal detector heritage looters able to identify sites with buried artefacts quickly even from rough information upon their localisation represent just one side of the problem. The other side of this is our incapacity to protect heritage effectively. Moreover, a strict demand to publish excavated and surveyed sites and features with high spatial

accuracy, so that GIS spatial analyses, mathematical and statistical procedures can be applied, is contra productive as well.

Uniqueness of everything that happened in the past, all acts and processes that influenced our predecessors, their individual and social lives is certainly one of the most important aspects of history which always has attracted people to turn back to the past and study it. Importantly, it is the interpretative freedom rising from that uniqueness which offers everyone to study past acts, social and economic structures, cultural development and fates of individuals. Freedom which everybody can grasp and try to interpret/explain a segment of history either on amateur- or professional level, the latter contributing to officially spread (through state education systems) and widely accepted version of history via serious research by scholars.

Extensive increase in the number of archaeology departments in Czech universities reflects the popularity of the discipline among wide public. At the same time the increase is a result of the effort of professional archaeologists to extend the study of the subject into recently established universities and, consequently, to upgrade social reputation of archaeology and to present its study as a vital part of the university education of Czech society. One group of students of archaeology are those for whom the retrospective insight into the past is connected with their need for personal introspection. The other group of students is represented by those who are attracted by the close link between a discipline ranked to humanities (i.e. archaeology) and natural sciences. Currently the study of archaeology offers this insight into variety of scientific disciplines in more extensive way than any time before. Recently, scientific methods have been included into the agenda of many university archaeological departments in central Europe. Hardly any other branch of social sciences and humanities is in this sense comparable to archaeology.

English by *the author*